

In the course of the research, the following methods were used: monographic - during the processing of professional literary sources and work with a textual presentation of the mentioned problem; systemic - to specify categorical apparatus; logical - to determine the positive social and economic effects, in order to summarize the results and form conclusions.

In the article the use of world experience in management of energy saving and its application in agrarian enterprises of Ukraine is explored. The experience of the USA and EU countries is considered. The main tools of world practice in the sphere of energy saving are formulated. The main priorities of energy saving activity are determined. Biogas production as one of the advanced technologies is substantiated. Explored the use of alternative energy sources in developed countries and proved the feasibility of introducing the latest energy saving technologies in Ukraine.

Increasing energy saving and energy efficiency of agricultural enterprises is possible through the application of structural, technological, technical, managerial, financial and economic measures, as well as the introduction of innovations aimed at developing, creating new types of products, technologies and new organizational forms of production and management methods. This will ensure the competitiveness of agribusiness products both in the domestic and foreign markets.

It is necessary to substantiate theoretical, methodological and practical recommendations regarding trends in the development of energy-saving technologies.

The main results of our study are an important prerequisite for solving issues related to overcoming existing energy saving problems in Ukraine.

Keywords: *energy efficiency, energy saving, world experience, ecology, practice, efficiency, agrarian sector, agriculture*

УДК 338.43

КОРПОРАТИВНЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

О. В. ФРАЄР, молодший науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

E-mail: oleksiyvf@gmail.com

Анотація. *Розглянуто тенденції в землекористуванні підприємств корпоративного сектору, характерною ознакою яких є нарощування площ сільськогосподарських земель у крупноземельних підприємствах.*

Розкрито характер господарської діяльності корпоративних структур холдингового типу, метою якої є збільшення виробництва експорт-орієнтованої сільськогосподарської продукції. На основі аналізу емпіричних даних про результати господарювання корпоративного сектору встановлено, що надмірне нарощування обсягів землекористування не завжди є умовою підвищення ефективності виробництва. Показано, що агрохолдинги справляють значною мірою деструктивний вплив на досягнення цілей сталого сільськогосподарського розвитку, що проявляється у: монополізації ринків оренди землі та сільськогосподарської продукції, зуженні економічних можливостей розвитку малих і середніх форм господарювання, погіршенні екологічного балансу агроландшафтів внаслідок використання монокультурного типу виробництва.

Ключові слова: сталий розвиток сільського господарства, корпоративний сектор, агрохолдинг, концентрація землекористування, монополізація аграрних ринків

Актуальність. Україна має потужні природні ресурси і може відігравати важливу роль у світовій продовольчій безпеці, яка протягом останніх років послаблюється через зростаючий попит, природні катаклізми, переорієнтацію на вирощування технічних культур тощо. За свідченнями міжнародних експертів, із правильним управлінням і інвестиціями Україна може здійснювати вагомий вплив на продовольчу безпеку в світі. Проте доступ до світових агропродовольчих ринків відкритий передусім крупним інтегрованим структурам холдингового типу, які монополізували виробництво комерційно привабливої сільськогосподарської продукції на експорт. У сфері земельних орендних відносин сформувалась модель землекористування, в якій пріоритети використання сільськогосподарських земель не співпадають із пріоритетами сталого розвитку. Господарська діяльність вітчизняних аграрних підприємств корпоративного типу здебільшого зводиться до отримання прибутку на одиницю інвестованого капіталу шляхом привласнення земельної ренти. Процеси концентрації і монополізації у сільському господарстві супроводжуються негативним впливом на розвиток сільських територій, що вкотре відзначає актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аспекти сталого розвитку сільського господарства в умовах агрохолдингізації і пов'язані з цим наслідки досить змістовно викладені у наукових працях вітчизняних вчених, зокрема: В. Г. Андрійчука [1], О. М. Бородіної [2] та [3], Ю. М. Лопатинського [4], О. М. Могильного [5], О. В. Шубравської [3] та ін. Проте, оскільки процес функціонування корпоративного сектору у сільському господарстві стосується кожної сфери суспільного життя і, відповідно, впливає на сталий розвиток, існує необхідність у подальших дослідженнях, результати яких можуть послужити підґрунтям для прийняття державно-управлінських рішень у даній царині.

Мета дослідження – провести порівняльний аналіз господарської діяльності корпоративних підприємств холдингового типу з різним

розміром землекористування та визначити вплив цієї діяльності на досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства.

Матеріали і методи дослідження. У процесі дослідження використано методи: абстрактно-логічний (під час узагальнення окремих аспектів господарювання аграрних підприємств корпоративного типу), статистичний (для окреслення сучасних тенденції у корпоративному землекористуванні) та порівняльного аналізу (щодо аналізу землекористування та ефективності виробництва у корпоративному секторі).

Результати дослідження та їх обговорення. В Україні уже тривалий час відбувається укрупнення сільськогосподарських підприємств, поглинання менш ефективних більш ефективними структурами. У деякій мірі це пояснюється розвитком продуктивних сил, залученням інвестицій, інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва. Водночас процеси злиття та поглинання аграрних формувань посилюються суттєво. Яскравим прикладом є зростання площ сільськогосподарських угідь, що перебувають у користуванні великих підприємств (табл. 1).

1. Підприємства корпоративного сектору за розміром сільськогосподарських угідь, 2010 – 2016 рр.

Розмір землекористування	Роки								2016 р. до 2010 р., тис га
	2010		2012		2014		2016		
	тис га	%	тис га	%	тис га		тис га	%	
до 100	991.5	4.6	986.2	4.5	972.9	4.5	900.1	4.6	-91.4
100 - 1000	3662.5	17	3661.3	16.7	3555.8	16.5	3539.2	17.9	-123.3
1000 - 5000	11081.8	51.2	10446.8	47.7	9517.6	44.2	9072.4	45.8	-2009.4
5000 - 10000	3399.2	15.8	3463.4	15.8	3033.8	14.1	2794.4	14.1	-604.8
понад 10000	2450.9	11.4	3356.5	15.3	4449.7	20.7	3515.1	17.6	1064.2

Джерело: розраховано на основі даних [6], [7], [8].

Технічне переоснащення та інтеграційні процеси сприяють зміні розмірів підприємств. Згідно офіційних статистичних спостережень, кількість сільськогосподарських підприємств із площею угідь у користуванні понад 10 тис га за останні 10 років збільшилась у понад три рази, а приріст земельного банку становив 3 млн га, чому разом із тим в останні роки спостерігалось помітне прискорення процесів концентрації. Наразі у цій групі підприємств перебуває 17,6 % сільськогосподарських угідь, що припадають на корпоративний сектор.

Аналіз землекористування агропромислових структур холдингового типу дещо ускладнений в силу відсутності загальної об'єктивної інформації щодо їх діяльності. Можна лише припустити, що окрім крупноземельних сільськогосподарських підприємств із площею землекористування понад 10 тис га, існує велика кількість інших із порівняно малими обсягами земель підприємств, які можуть входити до їх складу.

Динаміка формування економічної влади агрохолдингів у експортній політиці у вітчизняному сільському господарстві свідчить, що лише за період 2005 – 2006 рр. кількість підприємств, що оперували більш ніж 10 тис га землі, збільшилась на 27 %, середній розмір загальної площі

оброблюваних ними земель зріс на 7 %. Дана тенденція була прискорена в 2008 – 2009 рр., що пов'язано із вступом України до СОТ та відкриттям ринків. Слід підкреслити, що процеси концентрації сільгоспугідь у користуванні переважною більшістю агрохолдингів стрімко продовжуються.

Гострою є проблема нераціонального використання природних і людських ресурсів, що пов'язано із високою концентрацією виробництва товарної сільськогосподарської продукції та відсутністю дієвих регуляторних механізмів контролю діяльності аграрних підприємств з боку держави.

Підприємства вітчизняного агробізнесу обрали таку стратегію розвитку, кінцева мета якої полягає в досягненні монополізму на аграрних ринках, в тому числі монополізму на ринку оренди землі. Наприклад, в корпоративному секторі 10 найбільших агрохолдингів за розміром земельного банку зосереджують близько 10 % загальної кількості сільськогосподарських угідь переважно на правах оренди (табл. 2).

2. Динаміка земельного банку найбільших агрохолдингів в Україні, 2012 – 2017 рр., тис га

	Роки			Зміна показника за 2016 - 2012 рр.
	2012	2014	2016	
UkrLandFarming	532	670	605	73
Kernel Holding S.A.	369	405	604.5	235.5
Агропросперіс (NCH)	400	400	430	30
МХП	280	320	370	90
Astarta Holding N.V.	245	245	250	5
Mriya Agro Holding PLC	295	320	165	-130
IMC S.A.	123	140.4	133.4	10.4
Agroton PLC	209	151	122	-87
AgroGeneration	52	120	120	68
Агрейн	100	100	100	0
Всього	2605	2871.4	2899.9	294.9

Джерело: побудовано на основі даних річних звітів та публічної інформації відповідних агропідприємств.

Станом на кінець 2017 року в Україні налічувалось понад 100 агрохолдингів (найбільше їх працює в Полтавській, Черкаській та Київській областях), які продовжують орендувати десятки і сотні тис га ріллі. За попередніми оцінками загальна кількість земель у користуванні агрохолдингів дорівнює близько 7 млн га с.-г. угідь, що становить більше 30 % угідь, зосереджених у користуванні сільськогосподарських підприємств [9]. Відбувається витіснення малих товаровиробників, які не можуть конкурувати із потужними господарюючими суб'єктами і вимушені зупиняти власний бізнес.

Агрохолдинги формувались як бізнес-проекти із легким доступом до капіталу, ринків, політичних важелів із вільним вибором культур і їх обсягами. Свобода вибору без будь-якої відповідальності щодо наслідків цього вибору обумовила вузьку виробничу спеціалізацію на основі більш прибуткових культур, в основному експортних, з метою забезпечення зростаючого закордонного попиту. У пошуках джерел прибутку крупні агрохолдинги розширюють орні землі для використання із мінімізацією

витрат на їх обробіток, особливо тих, що не потребують суттєвого догляду і удобрення.

Як уже зазначалось, емпіричні дані щодо результатів господарювання корпоративного сектору в сільському господарстві досить складно проаналізувати, оскільки статистична інформація прихована в середині корпоративних структур і вважається комерційною таємницею. Тому внаслідок малодоступності та відсутності даних інформація отримувалась із використанням вибіркового даних, взятих із фінансових звітів відповідних підприємств.

Під час аналізу господарської діяльності всіх сільськогосподарських підприємств згідно даних служби статистики та річних фінансових звітів агропідприємств, нами було обрано 15 особливо великих агрохолдингів, які здійснюють публічне представлення власних економічних показників для залучення зовнішніх фінансових ресурсів (табл. 3).

3. Основні характеристики корпоративних структур в агросекторі України, 2017 р.

№	Назва підприємства	Основні фонди, тис. грн. (Property, plant and equipment)	Вироблено і реалізовано продукції, тис. грн. (Revenues)	Розмір землекористування, тисга
1.	AgroGeneration Group	1118198	1814991	110
2.	Agromino (Trigon agri)	500340.6	957177.7	45.31
3.	BZK GRAIN ALLIANCE AB	438517.5	946170.7	45.9
4.	KSG Agro S.A.	471788.8	604485.1	31
5.	Agroton PLC	235203.5	1350035	122
6.	Agroliga Group	329977	729780.6	10
7.	IMC S.A.	2136384	3304659	133.4
8.	KERNEL HOLDING S.A.	14852444	56544031	604.5
9.	МХП	36057469	33571695	370
10.	ТОВ СК АГРО	42777	190463	11.8
11.	ПАТ «АПК-ІНВЕСТ»	3306403	2664049	32
12.	Astarta Holding N.V.	8482375	13717000	250
13.	Група УкрАгроКом (УАК)	2359433	3844270	75
14.	Mriya Agro Holding PLC	3360739	1687017	165
15.	ПрАТ «Лебединський насіннєвий завод»	198174	3511295	70
	ВСЬОГО	73890223	125437118.6	2075.9
	В середньому	4926015	8362474.6	138.4

Джерело: побудовано на основі публічних даних відповідних агропідприємств.

Результати проведених нами досліджень свідчать про досить жвавий розвиток агрохолдингів в Україні протягом останніх років. Так, станом на 2017 рік 7 агрохолдингів орендували по 100 тис га ріллі й більше, при цьому абсолютним лідером залишався «Кернел», який контролює 604,5 тис га ріллі. З даних таблиці видно, що на одне формування в середньому припадає 138,4 тис га орендованої ріллі.

У таблиці 4 агроформування за розміром землекористування поділено на 2 групи: від 10 до 100 тис га і більше 100 тис га. Порівняння двох груп, де розмір землекористування в середньому на одне агроформування становить 40,1 тис га та 250,7 тис га показує, що у другій групі обсяг виробництва і реалізації продукції на 1 га у 1,5 рази, а вартість основних фондів на 1 га в 1,6 разів більші, ніж у першій. Отже, збільшення розміру землекористування агроформувань нібито супроводжується отриманням вищих виробничих результатів, а умовою цього є випереджаюче збільшення основних фондів.

4. Фондооснащеність і виробництво сільськогосподарської продукції в агроформуваннях із різним розміром землекористування

Показник	Групи підприємств по розміру землекористування, тис га		В середньому
	I від 10.0 до 100	II більше 100	
Кількість підприємств	8	7	15
Розмір землекористування в розрахунку на 1 агроформування, тис. га	40.1	250.7	138.4
Основні фонди на 1 га, грн.	23.8	37.7	35.6
Вироблено і реалізовано продукції на 1 га, грн.	41.9	63.8	60.4

Джерело: розраховано на основі річних фінансових звітів відповідних компаній.

Зобразимо графічно зв'язок розміру землекористування з вартістю основних фондів на 1 га (рис. 1) та кількістю виробленої та реалізованої продукції на 1 га у всіх 15 агроформуваннях (рис. 2). На рисунках 1 і 2 не прослідковується прямолінійної залежності основних фондів на 1 га та кількості виробленої та реалізованої продукції на 1 га від розміру землекористування. Більше того, значна частина формувань із площею як до 100 тис га, так і більше 100 тис га мають невисокі показники фондооснащеності та продуктивності земель (вартості виробленої і реалізованої продукції на 1 га).

З іншого боку, щонайменше по одному агроформуванню у кожній із виділених груп мають найвищі показники фондооснащеності і по два – вартості виробленої і реалізованої продукції на 1 га. Усе це показує, що надмірне нарощування обсягів землекористування не завжди є обов'язковою умовою підвищення ефективності виробництва. Розширення площ землекористування просто дозволяє збільшувати обсяги виробництва високомаржинальних культур і завдяки цьому одержувати більше прибутків.

Поширення такої господарської практики веде до того, що ринок сільгосппродукції (в основному ринок зерна) поступово перетворюється з ринку з чистою (досконалою) конкуренцією в монополістичний; агрохолдинги через надконцентрацію сприяють виникненню й утвердженню монополізму. Розширення монополічної влади агрохолдингів, згідно з нашими спостереженнями, посилює негативні тенденції у досягненні цілей сталого розвитку, зокрема:

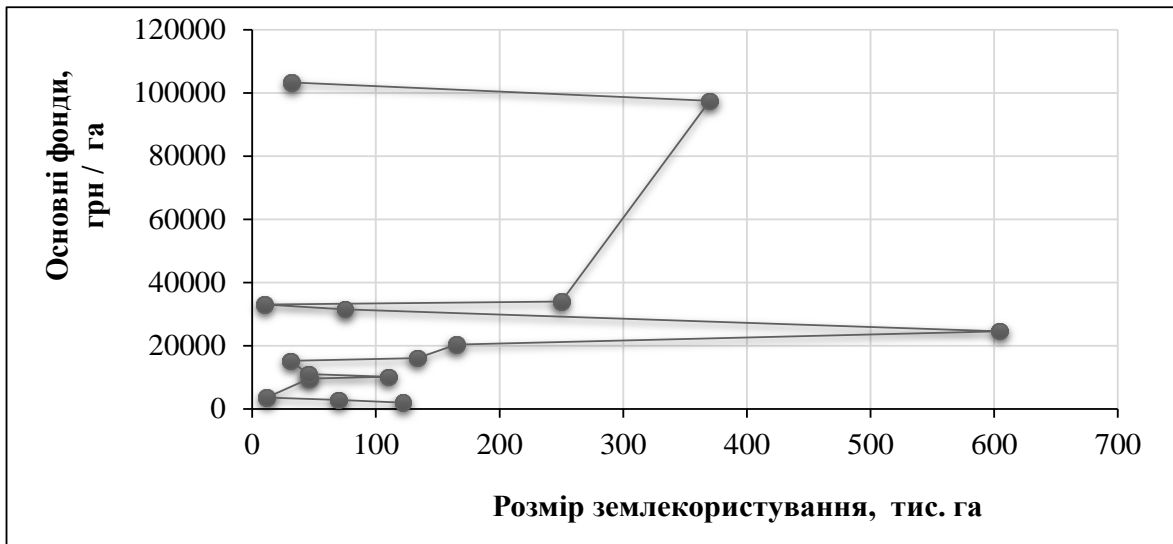

Рис. 1. Залежність основних фондів на 1 га від розміру землекористування

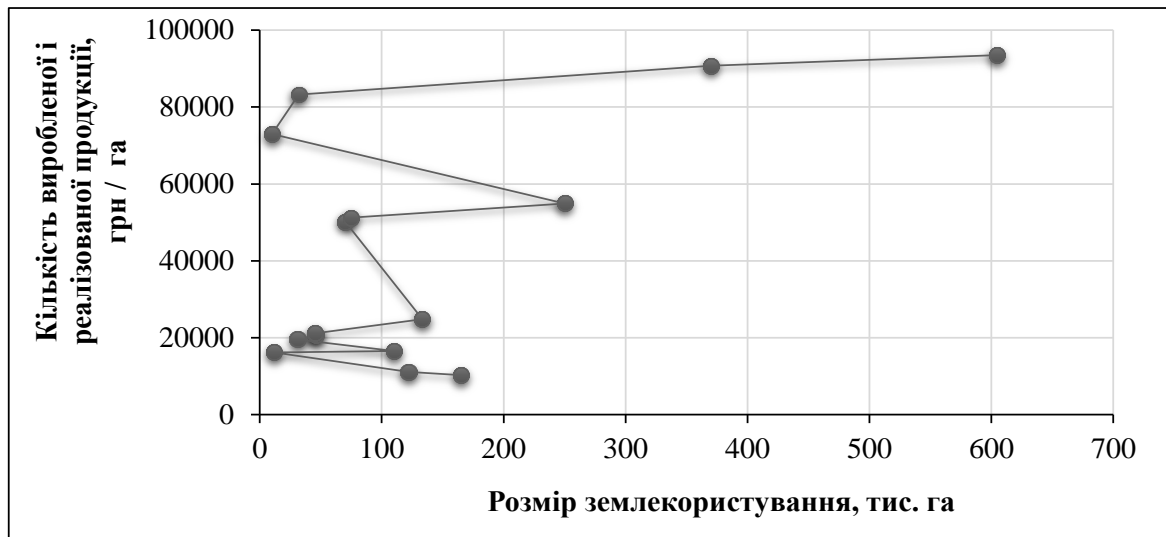

Рис. 2. Залежність кількості виробленої та реалізованої продукції на 1 га від розміру землекористування

1.

2. надмірна концентрація земельних ресурсів зумовлює розвиток монополізму на ринку оренди землі. Присутність одного крупного орендаря в регіоні унеможливує доступ до сільськогосподарських земель інших виробників, фермерів та позбавляє орендодавців вибору більш конкурентно привабливих пропозицій на ринку оренди земель. Це підриває соціальні засади сталого розвитку;

3. концентрація земельних ресурсів в одних руках зумовлює виникнення монополізму на ринку сільгосппродукції. Це створює загрозу конкуренції, оскільки пригнічується розвиток малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників, орієнтованих на диверсифікацію, що створює проблеми з продовольчим самозабезпеченням і економічним розвитком суб'єктів господарювання;

4. концентрація виробництва в сільському господарстві здійснюється, як правило, шляхом консолідації власності. Все більше сільгосппідприємств, перетворюючись у залежні асоційовані структури, перестають бути самостійними гравцями на ринку сільгосппродукції, а тому звужуються економічні можливості їх розвитку;

5. надмірна концентрація земельних ресурсів зумовлює розвиток монокультуризації, знищення природного біорізноманіття та порушує екологічний баланс агроландшафтів.

Висновки і перспективи. Сучасні процеси корпоративного землекористування супроводжуються перетіканням сільськогосподарських земель від малих і середніх до крупних (понад 10 тис га) за розміром аграрних підприємств. Це пов'язано із концентрацією виробництва товарної сільськогосподарської продукції, що користується попитом на світових ринках та відсутністю належних державних регуляторних механізмів контролю діяльності аграрних підприємств, особливо, агрохолдингових структур. Наслідки очевидні: монополізація ринків оренди землі та сільськогосподарської продукції, звуження економічних можливостей розвитку малих і середніх сільськогосподарських підприємств, погіршення екологічного балансу агроландшафтів внаслідок монокультуризації.

Господарська діяльність агрохолдингів у вітчизняному сільському господарстві здійснюється на основі промислової інтенсифікації сільського господарства. За конверсійного господарювання, яке базується та індустріальному виробництві сільськогосподарської продукції, збільшення розміру землекористування разом із покращенням фондозабезпечення дає ефект приросту виробництва продукції сільського господарства. Проте значною мірою нівелюються соціальні і екологічні аспекти господарювання, а також створюються умови для дивергенції доходів від сільськогосподарської діяльності на користь агрохолдингів.

Список використаних джерел.

1. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. Економіка АПК. 2013. № 1. С. 3-15.

2. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Теорія, політика і практика сільського розвитку. К: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2010. 376 с.

3. Бородіна О. М., Шубравська О. В. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь. К: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2018. 152 с.

4. Лопатинський Ю. М., Тодорюк С. І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств: [монографія]. Ч: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 220 с.

5. Могильний О. М., Ходаківська О. В. Вплив агрохолдингів на розвиток аграрного сектора України. Економіка та держава. 2017. № 6. С. 4-9.

6. Сільське господарство України за 2010 рік: стат. щорічник. К: Державна служба статистики України, 2011. с. 374.

7. Сільське господарство України за 2012 рік: стат. щорічник. К: Державна служба статистики України, 2013. с. 392.

8. Сільське господарство України за 2016 рік: стат. щорічник. К: Державна служба статистики України, 2017. с. 246.

9. Мельник О. І., Підгірна В. С., Белінська Ю. В. Сучасні тенденції розвитку агрохолдингів у напрямі земельного забезпечення. Агросвіт. 2018. № 11. С. 3-7.

References

1. Andriichuk, V. H. (2013). Ahropromyslovi formuvannia novoho typu v konteksti stratehii rozvytku vitchyznianoho silskoho hospodarstva [Agro-industrial new type formations in the context of the strategy of development of domestic agriculture]. Ekonomika APK, 1, 3-15.

2. Borodina, O. M., & Prokopa, I. V. (2010). Teoriia, polityka i praktyka silskoho rozvytku [The theory, policy, and practice of rural development]. Kyiv: DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy», 376.

3. Borodina, O. M., & Shubravska, O. V. (2018). Ahrarnyi i silskyi rozvytok dlia zrostannia ta onovlennia ukraïnskoi ekonomiky: naukova dopovid [Agricultural and rural development towards growth and renovation of Ukrainian economy: Scientific Report]. Kyiv: DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy», 152.

4. Lopatynskiy, Yu. M., & Todoriuk, S. I. (2015). Determinanty staloho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv: monohrafiia [Determinants of sustainable development of agrarian enterprises: monograph]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 220.

5. Mohylnyi, O. M., & Khodakivska, O. V. (2017). Vplyv ahrokhodyniv na rozvytok ahrarnoho sektora Ukrainy [The impact of agricultural holdings on the development of the agrarian sector of Ukraine]. Ekonomika ta derzhava, 6, 4-9.

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2011). Silske hospodarstvo Ukrainy za 2010 rik: stat. Shchorichnyk [Agriculture of Ukraine for 2010: stat. yearbook]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 374.

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2013). Silske hospodarstvo Ukrainy za 2012 rik: stat. Shchorichnyk [Agriculture of Ukraine for 2012: stat. yearbook]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 342.

8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2017). Silske hospodarstvo Ukrainy za 2016 rik: stat. Shchorichnyk [Agriculture of Ukraine for 2016: stat. yearbook]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 246.

9. Melnyk, O. I., Pidhirna, V. S., & Belinska, Yu. V. (2018). Suchasni tendentsii rozvytku ahrokhodyniv u napriami zemelnoho zabezpechennia [Modern tendencies of agroholdings development in the direction of land provision]. Ahrosvit, 11, 3-7.

КОРПОРАТИВНОЕ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЕ И ВЛИЯНИЕ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

А. В. Фраер

Аннотация. Рассмотрены тенденции в землепользовании предприятий корпоративного сектора, характерным признаком которых является наращивание площадей сельскохозяйственных земель в крупноземельных предприятиях. Раскрыт характер хозяйственной деятельности корпоративных структур холдингового типа, целью которой является увеличение производства экспорториентированной сельскохозяйственной продукции. На основе анализа эмпирических данных о результатах хозяйствования корпоративного сектора

установлено, что чрезмерное наращивание объемов землепользования не всегда является условием повышения эффективности производства. Показано, что агрохолдинги производят в значительной степени деструктивное влияние на достижение целей устойчивого сельскохозяйственного развития, что проявляется в: монополизации рынков аренды земли и сельскохозяйственной продукции, сужении экономических возможностей развития малых и средних форм хозяйствования, ухудшении экологического баланса агроландшафтов вследствие использования монокультурного типа производства.

Ключевые слова: устойчивое развитие сельского хозяйства, корпоративный сектор, агрохолдинг, концентрация землепользования, монополизация аграрных рынков

CORPORATE LAND USE AND IMPACT ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

O. V. Fraier

Abstract. *The tendencies in the land use of the corporate enterprises characteristic feature of which is to increase the area of agricultural land in large-scale enterprises are considered. The character of economic activity of corporate structures of the holding type is revealed. It was defined that purpose of corporate activity is to increase the production of export-oriented agricultural products. Based on the analysis of empirical data concerning results of the corporate sector activity it has been established that excessive increase in land use is not always a proper condition for increasing efficiency of production. It has been shown that agricultural holdings cause a largely destructive effect on the achievement of the goals of sustainable agricultural development, which is manifested in: monopolization of land lease and agricultural products markets, narrowing of economic opportunities for developing small and medium forms of farming, worsening ecological balance of agro-landscapes as a result of the use of a monocultural type of production.*

Keywords: *sustainable development of agriculture, corporate sector, agroholding, concentration of land use, monopolization of agrarian markets*